

EĞİTİMSEL DİLBİLİM KAPSAMINDA KÜÇÜK ÖLÇEKLİ DİLBİLİM VE DİL ÖĞRETİMİ: KAVRAMLARI VE KATKILARI

Nuray ALAGÖZLÜ*

Özet: Bu yazının ilk bölümünde, dile dair çalışmalarda birincil derecede önemli bir katman olan ses düzeni sesbilim ve sesbilgisi konu başlıkları altında açıklanmıştır. Sesbilim ve sesbilgisinin doğru sesletim öğretimi ve dolayısıyla da iletişimdeki rolü tartışılmıştır. İkinci bölümde, dilbilimin bir diğer alt alanı olan Biçimbilim tanımlanmış ve ilgili tanımlar verildikten sonra, biçimbilim içerisinde çalışılan sözcük yapıları ve belirtilen biçimbirimsel süreçlerin sözcük öğretimi ve okuma sürecini destekleyeceği vurgulanmıştır. Üçüncü olarak, Sözdizimi tümce ve öbek yapısını ve işleyiş kurallarını inceleyen bir alan olarak dil öğretiminde tanımlanmıştır. Zira anlamı iletmede sözcük bilgisi ile birlikte çalışır. İster açıkça ve doğrudan göstererek, ister sezdirerek öğretilsin yapıların nasıl oluşturulduğu ve kuralları (yabancı) dil öğretiminde gereklidir.

Anahtar Kelimeler: Eğitimsel Dilbilim, Dil Öğretimi,
*Micro-Linguistics And Language Teaching Within The Scope Of
Educational Linguistics: Concepts And Contributions*

Abstract: In the first part of this paper, sound system of languages that is of primary and crucial importance in language study is explained under the headings Phonetics and Phonology. The role of such knowledge in teaching correct pronunciation and therefore in communication is indisputable. In the second part, Morphology, another sub-field of language study is defined along with the related terms before emphasizing how word structure and morphological processes contributes to teaching vocabulary and reading. In the third part, Syntax, which studies the structure of the sentences and phrases in addition to the rules governing them is defined. How it relates to language teaching is also explained. In conveying meaning, words work together with the structure. Hence, in language teaching, whether explicitly or implicitly taught, the way how structures are constructed and the rules at work are necessary to teach.

Keywords: Educational Linguistics, Language Teaching

* Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi. E-posta: nurayalagozlu@gmail.com

Giriş

Uygulamalı Dilbilim genellikle dilin kullanıldığı tüm alanları araştıran disiplinlerarası bir çalışma alanı olarak tanımlanır. Uygulamalı Dilbilim dil ile bağıntılı soyut düşüncelerin ve araştırma bulgularının gerçek dünya ile bağıntısını kuran, onları ulaştırılabilir kılan bir alandır. Kuram ve uygulama arasında bir arabulucudur (Kaplan ve Widdowson, 1992). Cook (2003 ss. 7-8), Uygulamalı Dilbilimin alanlarını üç ana başlık altında toplar: Dil ve Eğitim; Dil, İş ve Hukuk, ve son olarak Dil, Bilgi ve Etki. Buna göre, ilk bölüm anadili eğitimi, ikinci veya yabancı dil eğitimi, klinik dilbilim, dil ve ölçme değerlendirme konuları kapsar. İkinci bölüm ise işyeri iletişimi, dil planlaması, ve adli/yargısal dilbilimi çalışır. Üçüncü bölüm Cook'a göre yazınsal deyişbilim, eleştirel söylem çözümlemesi, çeviri ve tercüme, bilgi sunumu, ve sözlükbilimi kapsamaktadır.

Uygulamalı Dilbilimdeki bu çeşitlilik daha ayrıntılı bir şekilde iki dillilik ve çok dillilik, dil değişimleri ve ağzları, bilgisayar destekli iletişim, konuşma çözümlemesi, karşılaştırmalı dilbilim, işaret dilbilim, dil değerlendirme, okuryazarlık, ilk ve ikinci dil edinimi, dil politikaları, deyişbilim, edimbilim alanlarını da içermektedir. Basın, hukuk ya da iletişim gibi alanlar ve dil ilişkisini irdeler. Bunları yaparken, dilbilim, toplum ve eğitim psikolojisi, toplumbilim, antropoloji, ve eğitim gibi yerleşik disiplinlerden faydalanır. Uygulamalı Dilbilim bu anlamda sadece dilbilim kuramlarının çalışmak yerine gerçek yaşamdaki problemlere odaklanır (Richards, Platt, Weber, 1989).

Uygulamalı Dilbilim çok çeşitli disiplinleri içerse de genellikle dil öğretimi ile özdeşleştirilir. Dolayısıyla sadece dile sınırlı olmayan bir araştırma alanı olan Uygulamalı Dilbilim öncelikle anadili, yabancı ya da ikinci dil öğretimi ve edinimi ile ilgilenir. Dilbilim ikinci ya da yabancı dil öğrenme süreci içinde hem dili öğrenenler hem de gelecekte dili öğretecek olan dil öğretmenleri için önemlidir. Öğrenen için öğrenenin yaşı ile doğru orantılı olarak farkındalık yaratacaktır. Bir dil öğretmenine ise öğrettiği veya öğreteceği dili her yönüyle öğrenme fırsatı sunacaktır.

Bu doğrultuda, Stern (1991 s.35) ve Davies, (2007) de uygulamalı dilbilimin en önemli uygulama ve çalışma alanının dil öğretimi ve öğrenimi olduğunu vurgular. Wilkins (1972) dilbilimin dil öğretimine katkılarını üç temel başlık altında toplar: İçgörüler (insights), Çıkarımlar (implications) ve Uygulamalar (applications). İçgörüler, dilbilimin geliştirip kullandığı geniş etki ve kapsam alanı olan kavramların ve kuramların dili yorumlama ve değerlendirme süreçlerinde kullanımlarını kapsar. Dilin görüntüsüne/ yapısına daha ayrıntılı ve açıklayıcı yaklaşabilmeyi sağlar. Çıkarımlar, dilbilim yöntemlerinin kullanılarak ortaya konmuş dile dair bilgilerin dil öğretiminde kullanılan yöntem, araç-gereç, izlenec, içerik belirleme amaç belirleme süreçlerine verilecek kararlara etkilerini anlatmaktadır. Uygulamalar dil öğretme süreci içinde dilbilimsel bulguların ve betimlemelerin doğrudan aktarılması veya sunulmasıdır.

EĞİTİMSEL DİLBİLİM KAPSAMINDA KÜÇÜK ÖLÇEKLİ DİLBİLİM VE DİL ÖĞRETİMİ

Dilbilimsel bilgi öğrenciler, yöneticiler, öğretmenler, öğretmen eğiticiler, sınav hazırlayanlar, uzmanlar, materyal ve program geliştirenleri içine alan dil öğretimi sürecinde etken rol oynayan tüm taraflar için gereklidir. Dilbilim dil öğretmeni için gereklidir çünkü dil öğretmenin dilbilgisi, sesbilim, edimbilim ve kültürel içerik konularında dilbilim dersleri olarak hedef dili incelikleriyle ve bilinçli olarak öğrenmesi ve olası zorlukları aşması gereklidir. İkinci olarak, dilbilim eğitimi, dil öğretmenin eğitim ve öğretimin her aşamasında dilbilgisel birikimini, sezgisini ve eleştirel süzgecini kullanarak yerinde, sağlıklı ve akılcı kararlar vermesi ve doğru seçimler yapması için gereklidir. Aksi takdirde, dil öğretmeni önceden verilmiş kararların bilinçsiz uygulayıcısı olur (Enginarlar, 2006 s. 158).

Uygulamalı Dilbilim dil öğretimine bilimsel bir temel oluşturma ve dilbilime de pratik bir uygulama alanı bulma çabasıdır. Dilbilim öncelikle dil öğretimine dilin betimlemesini yaparak katkı sağlar. Öğretilen dilin yapısı, işleyişi ve kuralları konusunda yeterli bilgi yoksa o dili etkin bir biçimde öğretmemiz olası değildir. Dilbilim bu betimlemeleri yaparken çoğunlukla kuramlardan ve soyutlamalardan faydalandığı için bunları yorumlamak uygulamalı dilbilimcinin işidir. İkinci olarak dilbilim, dile ilişkin kavrayışımızı geliştirerek dil öğreticilerine kimi ipuçları ve ya sezdirimler sağlar.

Örneğin, dilde ayrı ayrı öğelerin incelenmesi yerine dizgisel ilişkilerin öne çıkmasını ve söylem çözümlemesi, metindilbilim ve edimbilim -sözeylem üzerine çalışmaların dil öğretimini tümce düzeyi ile sınırlamanın yetersizliğini ortaya koymuştur (Kocaman, 2006 s. 162).

Uygulamalı dilbilimin en önemli uygulama ve çalışma alanının dil öğretimi ve öğrenimi olduğundan yola çıkarak (Stern, 1991 s.35 ve Davies, 2007), ve uygulamalı dilbiliminin içeriğinin çok geniş bir alana yayılmasından ve sınırlı olmamasından dolayı, Spolsky (1978, 2008 s.1) alanı daraltmak amacıyla “Eğitimsel Dilbilim” terimini ortaya sürmüştür. Temel çıkış noktası, uygulamalı dilbilim her ne kadar farklı alanları içine alsada yıllardan beri sadece dil ve eğitim üzerine yoğunlaşması idi. Bu da yeni bir terimin ortaya konmasını gerektirmekteydi. Birbiri ile çatışan kimi görüşlere rağmen, “Eğitimsel Dilbilim” “Uygulamalı Dilbilim”den ayrı olarak, temelini kuramsal dilbilimden, toplumdilbilimden, ruhdilbilimden ve budun bilimden alarak (Spolsky, 1978) anadili veya ikinci dil dil öğrenme ve öğretme, okuryazarlık, dil politikası ve yönetimi, İkidillilik, göçmen ve azınlık eğitimi ile ilgili sorulara cevap arar ve çözüm üretmeye çalışır (Spolsky, 1999, 2008).

Bu yazıda, dilbilim ve dilbilimin bir uygulama alanı olan dil öğretimi arasındaki karşılıklı ilişki irdelenecektir. Trager (1949)’ın, küçük ölçekli (Micro linguistics) ve büyük ölçekli dilbilim (Macro linguistics) şeklindeki geleneksel ayrımı gözetilerek, bu yazıda, dilbilimin tüm alt alanlarını içermek yerine, dilin soyut yapısına yönelik çalışmaları kapsayan, Sesbilgisi- Sesbilim, Biçimbilim, ve Sözdizimi alanları ele alınacaktır. Trager (1949) küçük ölçekli dilbilimi anlama ve kavramsal içeriğe bakılmaksızın dili sadece bir düzenek olarak ele alan dilbilim

çalışmaları olarak sınırlar. Büyük ölçekli dilbilim ise dilin bağlam ya da toplumsal düzenek içinde işleyişini ve kullanılmasını çalışma alanı olarak tanımlamaktadır.

SESBİLGİSİ (PHONETICS)

Tanım ve Temel Kavramlar

Dilbilimin alt araştırma alanlarından biri olan ses bilgisi konuşma seslerinin tanımlamasını ve sınıflandırılmasını hedefler. Bu seslerin üretilme ve algılanma şekillerini çalışır. Özellikle, dilin seslerini, bu seslerin nasıl üretildiğini/sesletildiğini ve dinleyicilerin sesleri nasıl algıladığını araştırır. Ses bilgisi üç temel alana ayrılır: İşitsel ses bilgisi (Auditory Phonetics), İşitimsel/Titreşimsel ses bilgisi (Acoustic Phonetics) ve Söyleyiş sesbilgisi (Articulatory Phonetics). Temel konu başlıkları dünya dilleri ve konuşma sesleri, konuşma organlarının anatomisi, herhangi bir dilde sözcelerin sesbilgisel çevriyazısı, konuşma seslerinin sınıflandırılması ve temsil edilmesi olarak özetlenebilir.

İşitsel Ses Bilgisi (Auditory Phonetics)

İşitsel Ses bilgisi konuşma seslerinin nasıl algılandığını araştırır. Karmaşık bir süreç olan işitmenin nasıl gerçekleştiğini inceler. Fizyoloji, psikoloji ve işitimsel sesbilgisinin bulgularından faydalanır. Kulağın yapısını oluşturan iç, orta ve dış kulak bölümlerinin her birinin sesi ayırt etmede ve anlamlandırmada ayrı birer işlevini olduğunu vurgulayarak işitsel süreci araştırır.

İşitimsel/Titreşimsel Ses Bilgisi (Acoustics Phonetics)

İşitimsel Ses Bilgisi konuşma seslerinin fiziksel üretimi ve iletimini çalışır. Ses genellikle hava içindeki titreşimsel dalgalar olarak ele alınır. Fizik alanında sıvı ya da katı maddede de benzer titreşimler görülür. İşitimsel Ses Bilgisi, bu dalgaları havada sesin insandan insana iletildiği fiziksel yollar olarak görür. İnsanlar titreşimlerin sıklığı 15-20 000 hertz-frekans birimi-saniye başına bir döngü olduğunda işitebilirler. İşitimsel Ses Bilgisi spektograf denilen ve ses dalgalarını kaydeden, ileri ve geri alınarak seslerin incelenmesini sağlayan bir cihazla çalışır. Bu cihazla, sesin yüksekliği, ses dalgalarının gücü ve kalitesi sesbirimleri tanımak için gereklidir.

Söyleyiş Ses Bilgisi (Articulatory Phonetics)

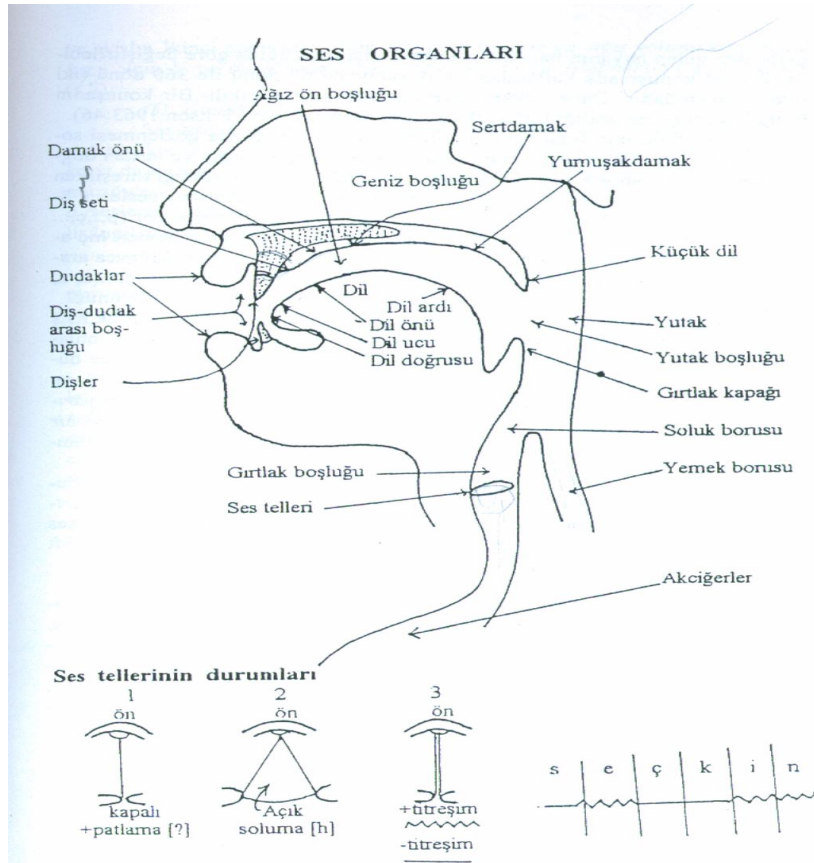
Konuşma seslerinin ya da sesbirimlerin üretimi ve konuşma organlarının işlevleri üzerine odaklanarak konuşmayı sağlayan organların hareketleri ve durumlarını betimler. Buna göre sesbirimleri sınıflandırır ve adlandırır. Sesbirimlerini yazım harflerinden ayırır. Sesbilimsel çevriyazı ile sesbirimleri özel sembollerle gösterir. Çevriyazı için, özellikle, Uluslararası Sesbilgisi Birliği (IPA, International Phonetics Association)'nin yaygın olarak kullanılan bir semboller dizini kullanılır.

Ses Organları ya da Ses Aygıtı (Vocal Tract)

Konuşma oldukça karmaşık biyolojik sistemlerin ortak çalışması sonucu üretilir ve algılanır.

Duyu organlarından beyine ulaşan işitsel ve görsel kanallar ve beyinden ses tellerine uzanan motor yollar ve el-kol sistemi bunların bazılarıdır. Beyin akciğerlere larinks (gırtlak), farinks (yutak), dil, dişler, dudaklar, ve burundan geçerek sesleri oluşturması için bir hava akımı başlatır. Bu organların hepsi bu akımı farklı şekillerde etkiler, sıkıştırır ya da engellerler. Sesbirimlerin oluşturmasını sağlarlar. Gırtlak ses tellerini içerir. Ses telleri gelen hava akımını durdurmak için kapanabilir. Dahası titreşebilir ya da gerilebilirler. Ağızın arka kısmında boğazın başlangıcında yutak (farinks) bulunur (Resim 1.).

Şekil 1.Ses Organları (Demircan 1996 s.7)

SESBİLGİSİNDE TEMEL TERİMLER

Sesler (Phones)

Sesbirimcikler /p/ /t/ /k/ /e/ gibi en küçük, ayırt edilebilir ve algılanabilir konuşma ses parçacıkları olarak tanımlanabilir (Kelly, 2000).

Sesbirimler (Phonemes) : En küçük anlamlı ayırt edici ses birim olarak tanımlanabilir (Demircan, 1996, Kelly, 2000). Sesbirimler belirli bir dilde anlamlı seslerdir. Genellikle belirli bir fikir ifade etmezler, ancak sözcükler içinde anlamlıdır. Konuşmada bir ses biriminin “sesbirim” olarak tanımlanabilmesi için o birim bir başka birim ile yer değiştirdiğinde anlamı değiştirmelidir. Bu sebeple, bir ses parçasının sesbirim olup olmadığı tek ayrımlı çiftler (minimal pairs) karşılığında ortaya çıkarılır. Tek ayrımlı çiftler aynı sözcük içi duruma sahip yer alan tek bir sesbirim açısından farklılık gösteren sözcüklerdir. Aşağıdaki Türkçe ve İngilizce örneklerde olduğu gibi:

- Can Kan
- Kem Gem
- Masa Kasa
- Pin Bin
- Cot Cut
- Bat Rat

Sesbirimsel Değişikler/Sesbirimcik/Alt ses (İmer, Kocaman, Özsoy, 2011) (Allophones)

Bir sesbirim, bir dilin aynı olarak algıladığı benzer sesler ailesidir. Ailenin üyeleri sesbirimsel değişiklikler olarak adlandırılır. Örneğin, İngilizce’de [p] (soluksuz) ve [p^H] (soluklu) sesleri /p/ sesbiriminin değişiklikleridir (/p^hɪm/ – /spɪn/ örneğindeki gibi). Aynı şekilde, [t] ve [t^H] sesleri de /t/ sesbiriminin değişiklikleridir. İlk ünsüz ilave bir solukla telaffuz edilir. IPA (Uluslararası Sesbilgisi Kurumu) bu özelliği “h” üst imi/simgesi ile gösterilir.

Seslerin-Sesbirimsel Değişiklerin Serbest/Bağımsız Dağılımı (Free Variations)

Eğer bir ses aynı ortamda /çevrede bir diğeri ile yer değiştirdiğinde anlam değişikliğine sebep olmuyorsa iki sesbirimin ya da sesbirimsel değişkenin serbest dağılım gösterdiği söylenir. Örnek olarak İngilizce de sözce sonunda bulunan soluklu kapanma ünsüzleri (aspirated plosives) ve sessiz (unaspirated plosives) serbest dağılım gösterir.

[hQt] ‘hot’

[hQt^H] ‘hot’

Yine “data” sözcüğünde /ei/ ve /a:/ sesbirimleri serbest dağılım gösterir, çünkü sesbirimlerden birisi diğerrinin yerine geçtiğinde anlamı değiştirmez.

[deɪtə] ‘data’

[da:tə] ‘data’

Seslerin-Sesbirimsel Değişiklerin Bütünleyici Dağılımı (Complementary distribution)

Birbirine sesbirimsel olarak benzer ses parçaları karşılıklı özel bir ilişki içindedir. Birinin olduğu çevrede diğeri bulunmaz. Yine İngilizce’den örnek vermek gerekirse soluklu [pH] ve sessiz [p] sesleri bütünleyici dağılım içindedirler [pH] sesi genellikle “pot”, “pat”, “park”, gibi sözcüklerde vurgulu hecelerin başında bulunurlar. Bu çevrede [p] sesi asla görünmez. “Spot”, “spit” ve “spark” sözcükleri sessiz (unaspirated) [p] sesi içerir.

Çevriyazı (Transcription)

Yazma dilinde kullandığımız harfler ile konuşurken kullandığımız sesler her dilde bire bir örtüşmez. Kimi zaman bir ses birkaç farklı harfin birleşmesiyle ifade edilir. Kimi zaman bir harf farklı sesletim çevrelerinde birkaç farklı sesle karşımıza çıkar. Ses ve harflerin her zaman örtüşmemesi seslerin yazı dilinden farklı sembollerle gösterilme gereğini doğurmuştur. Bu sembollerin kullanılarak sözcelerin sesletimlerinin ifade edilmesi çevriyazı olarak tanımlanır. Çevriyazı tüm diller için Uluslar arası Ses Bilgisi ABCsi (The International Phonetic Alphabet – IPA) sını kullanır. Bu, sesbilimcilerin sesbirimlerin en doğru sesletimini göstermek amacıyla en çok kullandığı uluslararası ölçüttür. Uluslararası Sesbilgisi ABCsi için Gimson’ın (1975, 2001) sesbilgisel sembollerinin birkaç yeni ekleme ile kullanıldığı <http://www.antimoon.com/how/pronunc-soundsipa.htm> ve <http://www.teachingenglish.org.uk/activities/phonemic-chart> sitelerinden faydalanılabilir. Ayrıca, İngilizce ile ilgili olarak http://project-modelino.com/english-phonetic-transcription-converter.php?site_language=english ve <http://ipa.typeit.org/> siteleri de verilen İngilizce metinlerin çevriyazı şeklini vermektedir. Türkiye Türkçesi için kullanılabilen sesbilim ABCsi için bkz. Ergenç (1998 s.85).

ÜNSÜZLER (Consonants)

Ünsüzler genellikle ses tellerinin titreşimi, eklemleme yerlerine ve eklemleme şekillerine göre sınıflandırılırlar.

1. Seslerin Titreşimi: Ötümlü ve Ötümsüz Ünsüzler (Voiced and Voiceless Consonants)

Ünsüzlerin çıkarılması sırasında ses telleri titreşiyorsa ötümlü ünlüler oluşur. Ünsüzlerin çıkarılması sırasında ses telleri titreşmiyorsa ortaya çıkan ünsüz, ötümsüz (Ergin, 993 s.32), titreşimsiz (Özkırımlı, 2002 s.81) ya da sedasız ünsüz olarak adlandırılır. Örneğin, /b/ ve /v/ ötümlü, /p/ ve /f/ ötümsüz ünsüzlerdir.

2. Eklemleme Yerleri (Places of Articulation)

Ünsüzlerin oluşumunda, ses aygıtından (vocal tract) geçen soluk farklı noktalarda sıkıştırılır ya da durdurulur. Akciğerlerden gelen hava akımının sıkıştırıldığı ya da durdurulduğu bu noktalar eklemleyici olarak adlandırılır (Bkz. Şekil 1.). Eklemleme yerlerine göre ünsüzler aşağıdaki gibi sıralanabilir.

- a) Çift dudaksıl Ünsüzler /p/, /b/, /m/ /w/
- b) Dudaksıl-dişsil Ünsüzler /f/, /v/
- c) Diş yuvasıl Ünsüzler /t/, /d/, /s/, /z/, /n/, /l/, /r/ (Diş-yuva (Alveolar ridge) üst dişler ve sert damak arası olarak tanımlanabilir).
- d) Dışarasil ünsüzler /θ/ ve /ð/
- e) Damaksıl Ünsüzler /j/, /ʒ/, /ʃ/, /tʃ/, /dʒ/
- f) Artdamaksıl Ünsüzler /k/, /g/, /ŋ/
- g) Gırtlaksıl Ünsüzler /h/

3. Eklemleme Biçimi (Manner of Articulation)

Ünsüzler ikinci olarak eklemleme şekillerine göre sınıflandırılırlar. Ses aygıtında oluşan kapanma, sürtünme ya da her ikisinin birlikte sebep olduğu ünsüzlerdir. Bu sınıflandırmada iki temel gruptan bahsedilebilir. Patlamalılar (Obstruents) ve Tınlamalılar (Sonorants).

A-Patlamalı Ünsüzler

a) Kapanma Ünsüzleri (Stops)

/b/, /p/, /d/, /t/, /k/, /g/

b) Sürtünmeli Ünsüzler (Fricatives)

/f/, /v/, /s/, /z/, /h/, /ʒ/, /ʃ/

c) Kapanmalı-Sürtünmeli Ünsüzler (Affricatives)

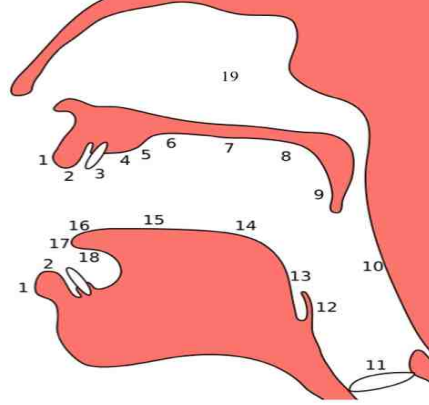
/tʃ/ ve /dʒ/

B-Tınlamalı Ünsüzler

a) Genizsi Kapanma Ünsüzleri / m/, /n/, /ŋ/

b) Sızmalı Ünsüzler (Liquids: Lateral and Approximant) /l/, /r/

c) Akmalı Ünsüzler (Glides -semi-vowels) “yıl” sözcüğündeki ilk ses /j/ ve İngilizce’de “which” sözcüğünün ilk sesi /w/ gibi

EKLEMLEME YERLERİ (etken ve edilgen)

1. Dış Dudak	11. Gırtlak
2. İç Dudak	12. Gırtlak Kapağı
3. Diş	13. Dil Kökü
4. Diş Yuvası	14. Dil Üstü Arkası
5. Art Diş Yuvası	15. Dil Üstü Önü
6. Ön Damak	16. Dil Palası
7. Damak (sert damak)	17. Dil Ucu
8. Art Damak (yumuşak damak)	18. Dil Ucu Altı
9. Küçük Dil	19. Geniz Boşluğu (kaynak sitede yer almıyor.)
10. Yutak	

Kaynak: http://en.wikipedia.org/wiki/Place_of_articulation (İngilizce aslından Türkçeleştirilmiştir.) (10 Kasım 2007)

Kaynak: http://en.wikipedia.org/wiki/Place_of_articulation

ÜNLÜLER

Ünlüler, ünsüzlerden farklı olarak ses aygıtında herhangi bir kapanma ya da sürtünme olmadan oluşurlar. Akciğerlerden gelen hava engellenmez. Doğrudan ses tellerine yöneldiği için de hemen hemen tüm ünlüler ses tellerini titreştirir. Ünlüler, temel olarak dilin ağız boşluğundaki yüksekliği, yeri ve devinimine göre sınıflandırılır.

Buna göre ünlüler ;

a) dilin ağız içindeki yüksekliğine göre yüksek (dar), alçak (geniş), ve orta (yarı dar-yarı geniş) ünlüler olarak sınıflandırılırlar. Örneğin, /i/, /ı/, /u/, /u:/ sesleri dar ünlülerdir. /æ/, /ɔ:/ ve /ɒ/ geniş ünlülerdir.

b) dilin ağız boşluğundaki ileri geri hareketine göre ön ünlüler, orta ünlüler ve arka(ard) ünlüler olarak sınıflandırılırlar. Standart Türkçe'de ön ünlüler, /i/i/ deki

gibi /i:/; /ü'züm/ deki gibi /ü:/, /yel/ deki gibi /e/, e: 'er deki gibi /e:/; /ör'tü/ deki gibi /ö:/ ve /kâr:/ (etmek) deki gibi /â:/ ön ünlüdürler. /sı:/ (sığ) daki /ı:/ orta/ merkez ünlüdür.

arka ünlüler /u'zun/ daki /u:/, [o:'ul] daki /o:/; /rol/ daki /o/ ve /a: 'ıt/ daki /a:/, /at/daki /a/ arka ünlüleridir (Coşkun, 1999).

c) Dudakların Biçimine göre düz ve yuvarlak ünlüler Örneğin, /u/, /o/, ve /u:/ ünlüleri yuvarlak, /i/ sesi düz ünlüdür.

d) Kasların Çalışmasına göre Gevşeklik-Gerginlik, Örneğin /i:/, /e/, /u:/, /ɔ:/ gibi kimi ünlüler çıkarılırken ilave bir kas gücü gerektirir. /a:/, /ʌ/, /æ/, /ə/, /é/ gibi ünlüler ise daha rahat çıkarılır.

Ayrıca, üç farklı tür ünlüden söz ederiz. (Garayeva, 2003)

Tek sesli ünlüler (Monophthongs) –Ağız boşluğunda dilin tek bir hareketi ile oluşturulan ve tek ses olarak işitilen ünlüler /a:/, /e/, /i:/ gibi

Çift sesli ünlüler (Diphthongs)- Dilin bir sestem diğerine hareketi ile oluşurlar. Bu sesin ilk bölümü genellikle ikinci kısımdan daha uzun ve güçlüdür. Ses ikinci sese kayarken sesin yüksekliği azalır. /aɪ/, /ɔɪ/ ya da /əu/ gibi.

Üç sesli ünlüler –(Triphthongs) Çift sesli ünlülere benzer şekilde oluşurlar, ancak çift seslilerin sonuna ek olarak bir doğal ünlü ya da bir vurgusuz ünlü (/ə/ ya da schwa) eklenir.

İlk ünlüden ikincisine ve sonra diğerine bir hareket ya da kayma gözlenir. /aɪə/ /eɪə/ ve /ɔɪə/ gibi.

SESBİLİM/SESDİZİMİ (PHONOLOGY)

Sesbilim öncelikle dillerin ses örüntülerini, bir dil düzeneğinde seslerin nasıl dizildiğini, ve sözcük oluşturmak için yan yana geldiklerinde birbirlerini nasıl etkilediklerini araştırır. Sesbilim, sesbilimsel süreçlerin kurallarını açıklamaya çalışır. Ayrıca belirli bir dili konuşanların ses örüntüleri hakkında sahip olduğu bilgi türü içinde kullanılan bir terimdir. Bu anlamda, sesbilimsel bilgi konuşmacının anlamlı sözcükler üretmesini, kendi diline ait özgün örüntüyü tanımasına ve onu yabancı bir aksandan ayırt etmesini sağlar. Sesbilim terimi dolayısıyla hem bir dildeki ses dizimini çalışın bilim dalını, hem de bir dile ait ses bilgisini tanımlar.

Temelde sesbilgisi ve sesbilim aynı ilkeleri kullandığından ayırt edilmesi zor iki alandır. Sesbilgisi ile Sesbilim'i karşılaştırmak gerekirse, her ne kadar her ikisi de dilbilimin alt çalışma alanları olarak sesbirimleri incelese de iki alan birbirinden bir çok açıdan ayırt edilebilir. Ses bilgisi, konuşma seslerinin nasıl oluştuğunu, iletildiğini ve alıcı tarafından nasıl algılandığını araştırır. Diğer yandan Sesbilim seslerin kimi farklı dillerde nasıl örüntülendiğini çalışır. Bir anlamda Sesbilim, Sesbilgisi'nin bir alt alanıdır. Sesbilgisi bu açıdan daha geniş bir bakış açısına sahiptir.

SES BİLİMSEL SÜREÇLER

Sesbilimsel süreçler içerisinde bir dilin sesletimi konusunda kimi kurallar ortaya konulur. Bu kurallar o dilin sesletimine dair tahminler yaparlar Seslerin yan yana gelerek oluşturdukları sözcükler içinde birbirlerini etkilemeleri ve geçirdikleri sesbirimsel değişimleri açıklarlar. Bu kurallar seslerin içinde buldukları sesbirimsel ortamı belirler ya da tanımlarlar. Sesbilimsel süreçler genellikle aşağıdaki gibi kümelenebilir:

1. Ses Benzeşmesi (Assimilation)
2. Ses Eksilmesi/Düşmesi (Elision/Deletion)
3. Ses Farklılaşması (Dissimilation)
4. Ses Türemesi (Insertion)
5. Ulama (Liason/Linking)

SES BENZEŞMESİ (ASSIMILATION)

Sözcük içerisinde ya da tümce sınırlarında yanyana gelen iki sesbiriminin önce gelen ya da izleyen komşu sesbirimlere benzeme durumudur.

Örneğin, İngilizce de ses benzeşmesi ile ilgili iki kuraldan bahsedilebilir:

- genizsilerden önce gelen ünlülerin ya da çift sesli ünlülerin genizsi özelliği taşırlar. “Thing” ya da “bomb” sözcüğündeki /i:/ ve /o/ genizsi özellikler edinir. (Ünlü genizsileşmesi kuralı)

Benzer şekilde /t/ and /d/ sesbirimleri çift dudaksıllardan sonra onların özelliğini gösterir. Örneğin “ He is a rather fat boy” tümcesindeki /t/ çift dudaksıl ünsüz gibi çıkarılır (Daha fazla örnek için bkz Kelly, 2000).

- Bir hece ya da sözcüğün başındaki vurgulu ünlülerden önceki ötümsüz kapanma ünsüzü soluklu/sert telaffuz edilir. “Pot” sözcüğündeki /p/ ünsüzü vurgulu tek heceli sözcüğün başında yer alması nedeniyle “spot” sözcüğündeki /p/ ye göre daha soluklu ya da sert telaffuz edilir.

- Türkçe’de de yumuşak ötümlü kapanma ünsüzleri sert ötümsüz ünsüzlere dönüşmesi aşağıda gösterildiği üzere örnek verilebilir (Türkçe’de Ötümsüzleşme bkz. Demircan, 1996).

ağaç-dan – ağaç-tan

ocak-cı-ocak-çı

Türkiye Türkçe’sinde genişleme, darlaşma, yuvarlaklaşma, genizsileşme, ünlü kısalması gibi yalnızca ünlüleri etkileyen ses değişimleri veya ötümlü uyumu, ötümsüzleşme, çıkış yeri benzeşmesi gibi yalnızca ünsüzleri etkileyen benzeşme süreçlerinden bahsedebiliriz. Yine hem ünsüzleri hem de ünlüleri etkileyen ses değişimleri arasında “ünlü uyumu”ndan bahsetmek mümkündür. Genellikle sesletimde dilin kullanılan (ön ve art) bölümü, dudakların (düz-yuvarlak, geniş-dar) oluş biçimine göre hem ünlüleri hemde ünsüzleri etkileyen bir sesletme

olayıdır. Türkçe’de Ünlü uyumu’na göre bir kökün son hecesinde bir ön ünlü varsa ondan sonraki hecede de ancak bir ön ünlü , bir artünlü varsa ondan sonraki hecede de sadece bir art ünlü olabilir (Bkz. Demircan, 1996 s. 71-80).

SES DÜŞMESİ (DELETION)

Yanyana gelen sesbirimler arasında biri etkisini yitirerek sesletilmeyebilir. İngilizce’de konuşma dilinde genellikle birden çok ünsüz yan yana geldiğinde basitleştirme ilkesi işleyerek ünsüzlerden biri sesletilmez. Örneğin “We arrived next day” tümcesinde /t/ sesbirimi /ks/ ve /d/ arasında kaybolur. “We should call the police” tümcesinde ise police” sözcüğünde /ə/ sesbirimi vurgusuz hecede kaybolur. Benzer şekilde Fransızca’da “petite tableaux” ifadesinde ilk sözcükteki /t/ sesbirimi sesletilmemektedir. (Daha fazla örnek için bkz. Kelly, 2000). Türkçe de ise kimi zaman “küçüğ-cük- küçücük” ve “kuruğ-kuru” örneklerinde olduğu gibi eski Türkçe sözcükler yeni Türkçe de ses düşmesi ile kullanılmaktadır. Kimi zamanda konuşma dilinde “Du bakalım”, “gelmiyo”, “ayşanım” örneklerindeki gibi (Demircan, 1996) ses düşmeleri gözlenmektedir.

SES BİRİMLERİN FARKLILAŞMASI (DISSIMILATION)

Bir sesbirim bulunduğu sesbirimsel çevre nedeniyle farklılaşabilir. İngilizce’de örneğin, /pot/ sözcüğünde sözcük başında soluklu (aspirated) olan /p/ sesbirimi “spot” sözcüğündeki gibi bir başka ünsüzle birlikte sesletildiğinde soluksuz sessiz özellik kazanır.

Türkçe’de ise,

- Tepme -tekme
- Kırkma - kırpma
- Aşçı - ahçı
- Harpuz - karpuz
- Haftan- kaftan
- Kangi - hangi

sözcüklerindeki ses değişimleri bu duruma örnek verilebilir.

Önüllüleşme (Umlaut) olarak adlandırılan sesbilimsel süreç sesbirimlerin farklılaşmasına örnek verilebilir. Bu süreçte, son ek ya da biçimbirimdeki ünlü sebebiyle kök ya da önce gelen biçimbirimdeki arka ünlünün önüllüleşir. Almanca’da bu durum “Apfel” sözcüğünün çoğul eki aldıktan sonra “Äpfel” olarak değişmesi ile gerçekleşir (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2011).

SES TÜREMESİ (INSERTION)

Sesbirimlerin sesletimi sırasında ek bir sesbirim sesletim kolaylığı sağlamak amacıyla eklenir.

Türkçe’de örneğine “tiren”, “gurup” ve “Üsküdar” (Rumca “Scutary”) gibi özellikle yabancı dillerden gelen sözcüklerde sık rastlanır. Ayrıca “azcık –azıcık”

“darıcık- darıcık” sözcük çiftleri ünlü üremesi ile değişen sözcüklerdir. Yine “affetmek” “hissetmek” sözcükleri ek bir ünsüz türemesini örnekler.

ULAMA (LINKING/LIASON)

Ulama genellikle iki ünlü sesbirimin yan yana geldiğinde konuşucunun onları birbirine bir üçüncü farklı bir sesbirim kullanarak bağlanması durumudur. İngilizce’de bu amaçla farklı ses birimleri kullanılır. Örneğin, “Her English was excellent.” tümcesinde ve “A victim of media exploitation” /mediäreksplöitei fən/ ifadesinde /r/ulama yapan sesbirimdir (Kelly, 2000). Yine “ I agree” /aijagri/ ifadesinde /j/ sesbirimi ulama yapar. Türkçe’de “Bakkaldan üç ekme aldım” tümcesi “Bakkalda- nü -çekme- kaldım” şeklinde ulama örnekleri içermektedir.

PARÇAÜSTÜ ÖZELLİKLER: BÜRÜNLER: SÖZCÜK VURGUSU, TÜMCE VURGUSU VE EZGİ (SUPRASEGMENTAL FEATURES)

Sözcük Vurgusu (Word Stress)

Sözcük vurgusu, sözcük içerisindeki bir ya da bir kaç parçanın (hecenin) daha güçlü, daha uzun ve daha yüksek sesle çıkarılmasıdır (Crystal, 1991, Demircan, 1996 s.123, Ergenç, 1998 s.65). Esasen vurgu sesin üç özelliği ile ilgilidir: Ses perdesi (pitch), sesin yüksekliği (loudness) ve sesletim süresi (length).

İngilizce’de “QUALify”, “baNAna”, “underSTAND” sözcüklerindeki vurgulu parçalar büyük harflerle gösterilmiştir. Bu sözcüklerdeki vurgu Ooo, oOo, ooO şeklindeki şekillerle de gösterilebilir (Kelly, 2000). Günlük dilde kullanılan birçok iki heceli sözcükte ilk hece vurgusu vardır. Sözcük vurgusu sözcüklerin üzerinde değişiklikler yapabilir. Örneğin İngilizce’de aşağıdaki gibi kimi aynı yazımsal (ortografik) özelliğe sahip sözcük, sözcük vurgusunun yerine göre isim ya da eylem belirtir. İngilizce’de

REcord - isim

ReCORD - eylem

REbel - isim

reBEL – eylem

sözcükleri bu duruma örnek verilebilir.

Çince ve bazı Ortadoğu dillerinde de tonlama ile anlam değişikliği oluşturulur. Örneğin Çince “Ma” sözcüğü tonlamasına göre sesin alçalmasına, yükselmesine veya durağanlığına göre hem “anne”, hem “kenevir” hem de “azarlama” anlamına gelebilir (Kelly, 2000).

Türkçe’de ise genellikle sözcükte vurgu son hecededir (Kornfilt, 1997 s. 504). Ancak Türkçe eklemeli bir dil olduğundan sözcük kökü ya da tabanı önek veya sonek alabilir. Bu durumda vurgu yer değiştirebilir. Örneğin, sözcük vurgusu bir sözcük kökünün son hecesinde ise, bu kök sonek aldığı anda vurgu sözcük sonundaki soneke kayar. Eğer, sözcük kökü üzerindeki vurgu son hecede değilse vurgu yer değiştirmez (Ergenç, 1998 s.67).

Tümce Vurgusu (Sentence Stress)

Tümce içindeki kimi sözcükler ya da parçalar daha yüksek sesle daha uzun söylenir. Bu durum ezgileme ya da titreleme ile yakından ilgilidir. İngilizce’de “He LIVES in the HOUSE in the CORner.” sözcesinde seslem başlangıcı (onset syllable) olarak “LIVES” sözcüğü vurgulanır. Ama, en fazla vurgu “HOUSE” sözcüğündedir. Çünkü yeni bilgiyi o sözcük verir (ana vurgu-ezgi doruğu ya da tonic syllable) Buna göre daha az vurgulanan sözcük ya da sözcük kümesi paylaşılan bilgiyi sunmaktadır (Kelly, 2000 s.88).

Konuşma dilinde vurgu ve anlam arasındaki ilişki göz ardı edilemez.

I love you (başkası değil BEN seni seviyorum)

I LOVE you (seni SEVİYORUM)

I love YOU (başkasını değil SENİ seviyorum)

Türkçe’de bu görev sözdizimi ile ve tümce vurgusu ile olmak üzere iki şekilde yapılır:

O adam BİZİ izliyordu

Bizi O adam izliyordu.

Bizi o ADAM izliyordu.

O adam bizi İZLİYORDU (Ergenç, 1998 s.65).

Dolayısıyla, sözcüklerin farklı bölümlerinin farklı seviyelerde vurgulandıklarını (ton/ezgi birimleri- tone units) ve bunun da doğrudan ezgi ile ilgili olduğunu söyleyebiliriz.

Ezgi (Intonation)

En basit şekliyle sesin konuşurken aşağı ve yukarıya inip çıkması olarak tanımlanır (Kelly, 2000). Ergenç (1998 s.27) ezgiyi bir konuşma zincirindeki seslem, biçimbirim ve sözcükleri kapsayan ton değişimlerinin tümü olarak tanımlar. Ezgi konuşan kişinin eğitim durumuna sosyal düzeyine bulunduğu ortama ve o andaki ruhsal durumuna göre değişebildiği için kurallarını açıklamak zordur. Yine de işleyiş kuralları kimi araştırmacılar tarafından açıklanmaya çalışılmaktadır. Temelde üç tür ezgiden bahsedilir: Bildiri tümcelerinde kullandığımız tümce sonunda ses tonunun tümce sonunda aşağı düştüğü “Kitap okuduk” örneğinde olduğu gibi “Biten ezgi (falling intonation), ses düzeyinin ezgi doruğuyla aynı düzeyde kaldığı “Geldim, gördüm, yendim” örneğindeki gibi “Süren ezgi” ve son olarak soru tümcelerinde ya da konuşucunun dinleyenin bilgi ya da yanıt veya tepki beklediği “Bu konuda ne dersin?” örneğinde olduğu gibi “ soru/çıkan ezgi(si)” (rising intonation) (Ergenç, 1998 s.28).

Konuşma Ritmi (Rhythm) : Vurgu zamanlı Diller (Stress timed languages)

Vurgu ve ezgi konularını açıkladıktan sonra diller arası sesletim farklılıklarını daha iyi açıklamak için konuşma ritmi ile ilişkili bir ayırım olan Vurgu zamanlı

diller ve Hece/seslem zamanlı diller karşıtlığını da tanımlamak gerekmektedir. Vurgulu heceler eşit zaman aralıkları ile tekrar ettiği dillerdir. İngilizce vurgu zamanlı bir dildir. İngilizce’de örneğin “Alison didn’t / finish her / essay “ tümcesi farklı uzunlukta sözcükler içermesine rağmen bölme çizgileriyle gösterildiği şekilde eşit zaman aralıkları ile sesletilir. (Richards, Platt,Weber, 1989) Her vurgulu hece ve ondan sonra (ya da önce)gelen vurgusuz hecelerden oluşan birimlerin (ayak) söyleniş süreleri eşittir (Demircan, 1996 s.129).

Hece/Seslem zamanlı Diller (Syllable timed Languages)

Tüm hecelerın eşit zaman aralıkları ile tekrar ettiği dillerdir. Fransızca genellikle hece zamanlı bir dil olarak tanımlanır. “Il /est /ar/ri/ve /a/ /six /heures/” tümcesinde her bir hece aynı zaman süresinde üretilir (Richards, Platt, Weber, 1989). Türkçe’nin de hece zamanlı/sürelı bir dil olduğu söylenmektedir. Konuşma ritmi “Ben/ ge /li /yo /rum/ “ örneğinde olduğu gibi eşit zamanlı hecelere bölünmüştür (Lees, 1961 s.56 Demircan, 1996 s.129 içinde). Yani hecelerın söyleniş süreleri eşittir. Bu durum kendi anadilinden farklı konuşma ritmi özellikleri taşıyan dilleri öğrenmeye çalışan öğrencileri ve öğretmeye çalışan öğretmenler için önemli bir zorluk teşkil etmektedir. Özellikle de sözcükleri ve vurgularını tek tek öğrenip bağlantılı konuşmayı (connected speech) çözümlenmeye çalışan dil öğrencisinin karşılaştığı zorluklardan birisi de budur.

SESBİLGİSİ - SESBİLİM VE DİL ÖĞRETİMİ

Sesbilgisi ve sesbilimin dil öğretimşine katkıları iki ana noktada toplanabilir:

- Anadilde ve Hedef Dilde Ses Sisteminin Farkındalığı
- Her iki dili Sesletim Açısından Karşılaştırma ve hata çözümlenmesi

Hedef Dilde ve Hedef Dilde Sesletim Sisteminin Farkındalığı

Dil öğretmenleri öncelikle sesletimin fiziksel oluşumunu anlamak durumundadırlar. Bu tabii ki öğrencilere açık açık anlatılacak bir konu değildir. Ancak sesler arası farklılıklar ses aygıtındaki durum değişiklikleri ve nefes kontrolü ile ilgili olduğu için bu bilgi öğretmenlerin doğru olmayan sesletimin fiziksel nedenlerinin farkında olmalarını sağlar. Bu da doğru yönlendirmelerle yanlış sesletimin önüne geçmelerine yardımcı olur. Dil öğretmeni, dil öğrencilerinin kendi anadillerindeki sesleri çıkarırken ses aygıtını nasıl kullandıklarını ve hedef dildeki sesleri kabul edilebilir şekilde telaffuz etmek için ne yapmaları gerektiğini iyi bilmelidir. Sesler arası farklılıklar genellikle ses dizimi kaynaklı olduğundan ünlülerin ve ünsüz seslerin yanlış telaffuzu birbirini etkileyecektir. Öğrenciler sağlam bir alıştırma-uygulama ve kas eğitimi almalıdırlar çünkü sesletim devamlı alıştırma yapmayı gerektiren motor bir beceridir (Power, 2012). Bu bağlamda, sesbilim, seslerin birbirlerini etkilemesi ve ortaya çıkan sesbilimsel süreçlerle ilgilendiği için öncelikle bir dile ait sesletim sisteminin öğretilmesi konusunda dil öğretmenine sistematik bir şekilde yardımcı olacaktır.

Öncelikli olarak sesbilgisi ve sesbilimi, hedef dil sesletimindeki hataları düzeltmek ve en doğru sesletime ulaşmak için kullanılmalıdır. Doğru sesletimi öğretmek ve sesletim sorunları en aza indirmek amacıyla öğretilmelidir. Her ne kadar tüm sesletim sorunlarını çözmesede farkındalık yaratması açısından önemlidir. Bu farkındalığı yaratmak için dil öğretmeni aşağıdaki hususlarda etkili olabilir.

- Öğrenenin kendi ana dili ve hedef dile ait farklı ve özgün sesletim kurallarının olduğunun farkında olması
- İngiliz dilinde olduğu gibi seslerin yazılışı ile sesletimlerinin farklı olması
- Seslerin yan yana gelerek sözcükleri oluşturması durumunda birbirlerini etkilediği ve kimi sesbilgisel süreçlere tabi olduklarının fark edilmesi
- Sözcük ve tümce vurgusu konusunda farkındalık yaratılması kimi hecelerın ya da tümce bölümlerinin daha güçlü, kimilerinin ise zayıf sesletilmesi durumu
- Yabancı dil öğretiminde karşılaşılan sesletim zorluklarının dillerdeki vurgu zamanlılık (İngilizce gibi) veya hece zamanlılık (Türkçe gibi) durumundan kaynaklanabileceği (Kelly, 2000) dil sınıflarında göz önünde bulundurulmalıdır.

Hedef dili ve kendi dilini sesletim açısından karşılaştırma aracı olarak hata çözümlemesi, dil öğretmeni için ana dili ile hedef dilin sesbilgisi ve sesbilimi kurallarını karşılaştırarak sesletim hatalarının nereden kaynaklandığını tahmin etmesi açısından verimli olabilir. Kuramsal bilgiyi ve sınıf içinde uygulamalarla birleştirerek bu muhtemel hataların giderilmesini sağlayabilir. Öğretmenler öğrenenin yaşına ve yeterlilik seviyelerine göre kuramsal bilgi ve uygulamanın karışımı bir sesbilim bilgisine sahip olmalı ve bunu öğrencilere yansıtmalıdır. Yeterli genel sesbilim kuramı bilgisi, karşılaştırmalı sesbilgisi ve sesbilim bilgisi, kuramsal sesbilgisi (çevriyazı becerileri, kulak eğitimi, sesletim eğitimi gibi) konuları dilin bu özelliğini öğretmeye yönelik derslerin bir parçası olmalıdır (Ashby, 2012).

Böylece, öğrenen hem kendi hedef dile ait ses düzeninin farkında olacaktır hem de bunu kendi anadili ile karşılaştırma imkanı bulacaktır. Örneğin, benzeşme, ses farklılaşması, ses türemesi, ses düşmesi ve ulama gibi sesbilimsel süreçlerin her iki dilde de var olduğunu ve farklı şekilde gerçekleştiğini fark edecektir.

BIÇİMBİLİM (MORPHOLOGY)

Tanım ve Temel Kavramlar

Dilbilimin temel bölümlerinden biri olan Biçimbilim yada Biçim bilgisi kök gövde ve ekleri, ek kök birleşmelerini dilin türetme ve çekim özelliklerini sözcük türlerini ve sözcük üretme yollarını inceler. Biçimbilim, en basit şekliyle bir dildeki sözcüklerin yapılarını ve en temel yapılarla sözcük oluşturma şekillerini ya da ilkelerini inceler. Sözcüklerin bir tümce içinde oynadığı dilbilgisel işlevler Biçimbilim'in çalışma alanı dışındadır. Türkçe'den birçok örnek verilebilir:

- Kitap- lar
- Arkadaş-ça
- Gir-iş-gen-lik
- Gerçek-lik
- Gel-di
- Söz-lük gibi

Aşağıdaki örneklerde İngilizce sözcüklerdeki kök ve önek ve sonek birliktelikleri görülebilir:

- Nice-ly
- Start-ed
- Re-introduce
- De-central-ise-ation

Ekler, kimi zaman dilbilgisel, kimi zaman da yeni bir sözcük oluşturma işlevi üstlenirler. Dolayısıyla, Biçimbilim'in Türetimsel ve Çekimsel Biçimbilim olmak üzere iki temel çalışma alanı vardır. Çekimsel Biçimbilim tekil-çoğul, geçmiş-şu an-gelecek gibi dilbilgisel karşıtlıkları ifade etmek için kullanılan ekleri çalışır. Örneğin, -s, -es, ekleri İngilizce'de çoğul eki olarak kullanılır. Türetimsel Biçimbilim ise yeni sözcüklerin ya da sözcük sınıflarının oluşumunda kullanılan eklerle ilgilidir.

Biçimbirim (morpheme), biçimbilimin temel kavramıdır. En küçük anlamlı birimlerdir. Daha küçük anlamlı parçalara bölünemezler, ancak büyüklükleri farklıdır. İki tür biçimbirimden sözedilebilir: Bağımlı ve Bağımsız Biçimbirimler.

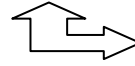
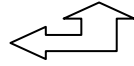
Bağımlı biçimbirimler asla tek başlarına anlam ifade etmezler ve kullanılmazlar. Mutlaka bir köke bağlanarak dil içerisinde kullanılmalıdırlar. Türkçe'de çoğul eki {-lAr} ve İngilizce'de {-s} biçimbirimleri bağımlı biçimbirimlerdir. Bağımlı biçimbirimler kendi içinde türetimsel bağımlı-çekimsel bağımlı biçimbirimler olarak iki farklı özellik gösterirler. Çekimsel biçimbirimler dilbilgisel karşıtlıkların oluşturulmasında kullanılır. Türetimsel biçimbirimler ise yeni sözcük ve sözcük sınıflarının kullanımında kullanılırlar.

“Kitap-lar” örneğindeki çoğul eki {-lAr} biçimbirimi çekimsel biçimbirim iken, “gir-iş-gen” sözcüğündeki {-lş} ve {-GEn} biçimbirimleri türetimsel biçimbirimlerdir. Çünkü öncelikle “gir” kökünün sözcük sınıfını değiştirerek onu eylem/fiil iken bir sığata dönüştürmektedirler. Ayrıca, anlam açısından da ek alan sözcük, değişime uğramakta ve yeni bir sözcük türetilmektedir.

Bağımsız biçimbirimler kendi başlarına anlamlı olup tek başlarına kullanılabilirler. “Kitap”, “masa”, “kalem”, “fakat”, “rağmen” gibi birimler bağımsız biçimbirimlerdir. Bağımsız biçimbirimler sözcüksel ve işlevsel biçimbirimler olarak ikiye ayrılırlar. Sözcüksel bağımsız biçimbirimler ad, eylem,

niteleyici, belirteç gibi açık küme ögelerini (open class words) kapsarlar. İlgeç, bağlaç, ünlem gibi dilbilgisel işlevleri bulunan bağımsız biçimbirimler de “ İşlevsel bağımsız biçimbirimler” olarak adlandırılırlar.

BIÇIMBİRİMLER

BAĞIMLI BIÇIMBİRİMLER

BAĞIMSIZ BIÇIMBİRİMLER

- Çekimsel Bağımlı Biçimbirimler Sözcüksel Bağımsız Biçimbirimler
- Türetimsel Bağımlı Biçimbirimler İşlevsel Bağımsız Biçimbirimler

Biçimbirimcikler (Allomorph): Tek bir biçimbirimin ses bilimsel ya da biçimbilimsel koşullanmaya bağlı olarak yüzey yapı da aldığı biçimlerinden her birine ya da kabaca biçimbirimleri oluşturan altbirimlere biçimbirimcik denir. Örneğin Türkçe’de ler/lar biçimleri {-lAr} biçimbiriminin, -(n)ın,-(n)in, -(n)un ve -(n)ün biçimleri de {- (n) In} biçimbiriminin biçimbirimcikleridirler (İmer, Kocaman, Özsoy, 2011).

Biçimcikler (Morph): Sözcük-biçimlerin kurucusu olan, biçimbirimin her bir gerçekleşmesi olarak tanımlanır. Örneğin, ev-ci-lik-te sözcüğünde dört tane; ev, -CI, -lık ve -DA biçimbirimlerine ait birer biçimcik bulunmaktadır (İmer, Kocaman, Özsoy, 2011).

BIÇIMBİLİMSEL SÜREÇLER YA DA BIÇIMLENME SÜREÇLERİ

Dil olgusu sürekli bir değişim içindedir. Bu değişim sözcük boyutunda yeni sözcüklerin dile eklenmesiyle gerçekleşir. Hem varolan ve kullanılan sözcüklerin yapılarını incelemede hem de dile yeni giren ve değişime neden olan sözcüklerin oluşma şekillerini inceleme de biçimbilimin ilkelerinden faydalanılır. Genel olarak, aşağıda verilen biçimlenme süreçleri hemen hemen tüm dillerde gözlenir.

Bileşme(Compounding): İki bağımsız sözcüksel biçimbirimin birleşerek farklı anlamlı yeni bir bağımsız biçimbirim oluşturma sürecidir (Türkçe’de hanımeli,çalar saat; İngilizce’de Girlfriend, blackboard, textbook sözcükleri gibi).

Ekleme (Affixation): Bağımsız sözcüksel biçimbirimlere bağımlı biçimbirimlerin eklenmesi sürecidir. (Türkçe’de salın-cak, göz-lük; İngilizce’de il-legal, nation-al gibi).

Yineleme (Reduplication): Bu biçimlendirme sürecinde ya biçimbirimin tümü ya da bir bölümü yinelenir. Türkçe’de sık sık, zaman zaman, simsiyah, bembeyaz; İngilizce’de a big big house gibi).

Kayma/Dönüşme (Conversion): Bir sözcüğün , herhangi bir açık biçimbilimsel değişim olmadan, dilbilgisel işlevinin değişmesi/kayması ve başka sözcük olarak türetilmesi işidir (Yule, 1996: 67). Kayma sürecinin tipik örnekleri en çok ad/eylem karşıtlığı ile sonuçlanan kayma örnekleridir. Türkçe bu anlamda çok fazla örneğe sahip olmamakla birlikte *göç/göç* , *dik/dik* ve *düz/düz* örnekleri verilebilir (Uzun, 2006:44). İngilizce’de “to print out” ya da “to take over” eylemleri “print-out” ve “take over” olarak adlandırılmış ve “water” (su) sözcüğü eylemleştirilmiştir (Yule, 1996 s. 67).

Başkalaşma (Suppletion): İki ya daha fazla farklı yapı gösteren biçimbirim aynı işlevlere sahip olabilir ya da bir biçimbirimin alt biçimcikleri olabilirler. Türkçe’de (n)ın, (n)in, (n)un, (n)ün, yukarıda belirtildiği gibi {-n} biçimbiriminin biçimcikleridir. İngilizce’de ise geçmiş zaman {-ED} biçimbiriminin alt grup elemanları ile yapılır. (/t/, /d/, /Ø/ (sıfır biçimbirim gibi)).

Sözcüklerin biçimlenmesi dillerin hem tipolojisine bağlı olarak hem de kendilerine özgü farklılıklar gösterir (Uzun, 2006:35). Kullanılan biçimlenme süreçlerinden bazıları aşağıdaki gibidir:

Başlık Kısaltma (Acronyms): Bir ifadede kullanılan sözcüklerin sadece ilk harfleri alınarak oluşturulan sözcüklerdir. O kadar sık kullanılırlar ki artık açık şekilleri neredeyse unutulur (North Atlantic Treaty of Organization yerine “NATO” veya Young Men’s Christians Association yerine “YMCA” kullanılması gibi).

Geri Oluşum (Back formation): Bir sözcükten belli bir parçayı atarak başka bir sözcük ortaya çıkarma işidir. Bir tür kırpma sürecidir (Uzun, 2006 s. 45). Türkçe’de örneğine rastlanmaz. İngilizce’de “babysitter” (bebek bakıcısı) sözcüğü ad özelliği gösterir. Bu sözcüğün eylem bildiren şekli yoktur. Ancak son zamanlarda “to babysit” (bebek bakmak) eylemi kullanılmaya başlamış ve sözcüğün türetilmiş olduğu düşünülerek geriye doğru olası bir kök eylem sözcüğü oluşturulmuştur. Aynı durum “editor-edit” sözcükleri için de geçerlidir.

Kaynaştırma (Harmanlama) (Blending): İngilizce’de iki sözcükten birincisinin ilk bölümü, ikinci sözcüğün de son bölümü alınarak yeni bir sözcük oluşturulur. “smoke+fog : smog” ya da “breakfast+lunch: brunch” en bilinen örneklerdir. Türkçe’de son zamanlarda kullanılan “kanka” sözcüğü “kan kardeş” sözcüklerinden oluşturulmuştur.

Ödünçleme/Ödünç Alma (Borrowing): Tüm dillerde başka dillerden alınan ödünç sözcükler ya da ifadeler yeni sözcük türetme yollarından biridir. Türkçe’de İngilizce, Fransızca, Arapça ve Farsça olmak üzere bir çok dile ait ödünç sözcüklere rastlamak mümkündür. “Gardrop”, “kravat”, Fransızca’dan; “serbest”, Farsça’dan ; “televizyon” İngilizce’den ve , “şükran” Arapça’dan ödünç alınmıştır. “Robe de chambre” ve “liason” sözcükleri de İngilizce ye girmiş Fransızca sözcüklerdir.

Kırpma (Clipping): Özellikle, konuşma dilinde kolaylık sağlamak ve zaman kazanmak amacıyla genellikle uzun sözcükler kesilerek kısaltılır. “Examination” sözcüğü “exam” olur. “Advertisement” sözcüğü ya “ad” ya da “advert” olur “rehabilitation” sözcüğü “rehab” şeklinde kısaltılabilir. Türkçe’de örneğine çok rastlanmaz.

Yeni söz yapımı (Coinage): Tamamıyla yeni bir sözcüğün üretilme sürecidir. Kimi kavramlar endüstriyel markaları ile konuşma dilinde yer alır. Örneğin Türkçe’de “Selpak” kağıt mendil yerine “ciflemek” de “ bir kimyasal sıvı ile temizlemek” anlamında kullanılır. İngilizce’de “Xerox” fotokopi makinesinin markasıdır, ancak kopyalamak eylemi yerine kullanılır. Kimi zaman kişi isimleri eylemleştirilir. Örneğin “Boycott” İrlandalı bir direnişçinin adıdır, ancak bu eylemi gerçekleştirmesinden dolayı kendi ismi eylemle özdeşleştirilmiş ve bu şekilde kullanılmaya başlamıştır (O’Grady ve ark., 2005 s. 138).

BİÇİMBİLİM VE DİL ÖĞRETİMİ

Hedef dilde biçimbilim bilgisinin öğretilmesi her ne kadar artık rağbet görmeyen yapısalcı yaklaşımın ya da geleneksel Dilbilgisi Çeviri öğretim metodunun bir uzantısı gibi görünse de dil öğretimi sürecinde öğrencilerin hedef dilin yapısını öğrenmeleri ve farkında olmaları açısından oldukça önemlidir. Bu bağlamda, dil öğretiminin öğrencilerin hedef dilin sözcük yapısı ve sözcük oluşturma yolları ile ilgili bilgi sahibi olması, onları yönlendirmesi ve öğretim sürecini bu şekilde yapılandırması genel dil yeterliliği açısından gereklidir. Bu dinleme ve okuma gibi algısal dil becerilerinin geliştirilmesinde biçimbilimsel bir farkındalık yaratır. Yeni sözcüklerin tanınması ve tahmin edilebilmesini kolaylaştırır. Biçimbilimsel bilginin sözcük bilgisi ve söz varlığını artırması sebebiyle ikinci dilde okuma becerisi üzerine olumlu etkileri rapor edilmiştir. Özellikle sözcük türetim bilgisinin ikinci dilde okuma becerisini yukarı çektiği ifade edilmiştir (Kieffer ve Lesaux, 2008, 2012; Jeon, 2011).

Okuma anlama ve dinleme anlama sürecinde anlam süreçlerinden “aşağıdan yukarıya işleme” sürecini destekleyerek bilinmeyen sözcüklerin anlamları biçimbilgisel bilgi sayesinde daha kolay tahmin edilebilir. Ayrıca bununla bağıntılı olarak okunan metin üzerinde çıkarım yapabilme becerisini güçlendirirler (Carrell, 1988; Eskey, 1988). Aynı şekilde, üretimsel dil becerileri olarak tanımlanan konuşma ve yazma becerileri açısından da biçimbilgisel bilgi önemlidir. Öğrenenin türetilmiş sözcükleri konuşurken ve yazarken kullanabilmesine ve yeni sözcükler üretebilmesine ve bunları daha rahat kullanabilmesine yardımcı olur. Sonuç olarak, biçimbilim bilgisi, tüm dil becerilerinin geliştirilmesine olanak sağlayacak kaynak söz varlığının oluşturulmasında etkilidir. Bir dil öğretiminin biçimbilim bilgisini öğrencilerine aktarması farkındalık oluşturması o öğrencinin sözcük öğrenimini ve hedef dildeki dört temel dil becerisini destekler.

Sözcük Öğretimi ve biçimbilim bağlamında yapılan çalışmalarda, yabancı dil veya ikinci dil öğreniminde sözcük bilgisi ve söz varlığının geliştirilmesi ile

biçimbilimsel farkındalık arasında önemli bir ilişki ortaya konmuştur (Carlisle, 2000, Grabe, 2011 s. 443). Biçimbilimsel bilginin edinilmiş sözcük sayısını artırdığı üzerine olumlu etkileri bulunmuştur (Tabatabaei ve Yakhabi, 2011). Sözcük öğretiminde bilinmeyen sözcüklerin anadilde açıklanması ya da doğrudan çevrilmesi öğrenenlerin hafızalarında çok kalıcı olmadığı için tercih edilmez. Bunun yerine, öğrenciye görsel materyaller, resimler, gerçek materyaller (realia), sözlük tanımları, anlam ilişkileri (eşanlamlılık/zıt anlamlılık gibi) ile iletilebilir. Bu öğretim stratejilerine ek olarak hedef dilde bilinmeyen sözcüğün biçimbilimsel özellikleri kullanılarak anlamının çıkarılması ya da tahmin edilmesi de vardır. Sözcüklerdeki kök, önek ve sonekler gibi bağımlı ve bağımsız biçimbirimsel özellikleri kullanılarak anlamının çıkarılması ya da tahmin edilmesi de vardır. Sözcüklerdeki kök, önek ve sonekler gibi bağımlı ve bağımsız biçimbirimsel özellikleri kullanılarak anlamının çıkarılması ya da tahmin edilmesi de vardır. Sözcüklerin oluşma şekillerine dikkat çekilmesi sözcüklerin kazanılmasına yardımcı olur. İngilizce’de ve Fransızca’da –tion eki ile biten sözcüklerin genellikle isim kategorisinde olması gibi (Demirel, 2003 s. 88-89).

SÖZDİZİMİ (SYNTAX)

Tanım ve Temel Kavramlar

Sözdizimi

Sözdizimi öncelikle tümce yapısını ve sözcüklerin daha büyük dilsel birimler içinde dizilimlerini ve bu birimlerin işlevlerini inceler. Bu dizilimleri yöneten kurallar da sözdiziminin araştırma ve betimleme alanıdır. Bu kurallar dahilinde belirli bir dil içinde hangi tümce dilbilgisi kurallarına uygun, hangi tümce değil bunun betimlemesini yapar.

Sözdizimi bilgisi konuşanın daha önce hiç duymadığı ve üretmediği sınırsız sayıda tümceyi üretebilme ve tanıma yeteneğini açıklar. Sözcük ya da biçimbirimsel tümce içindeki dizilimlerini ve bunların kurallara uygun olup olmadığını belirler. İngilizce’de * The saw cat bird the” tümcesi dizilim problemi nedeniyle anlam iletmemektedir. Türkçe’de ise aynı tür bir problem sözdiziminin daha rahat olmasından dolayı daha az hissedilir. “Ben eve geldim”. “Eve ben geldim”. “Geldim eve ben.” tümcelerinin hepsi kabul edilebilir bir anlam taşımaktadır. Tümceler içindeki anlam bulanıklığı ya da yapısal çift-anlam durumunda bunları oluşturan yapısal farklılığı gösterebilir. Tümce içindeki dilbilgisel bağları ve ilişkileri ortaya çıkarır. Bunlara ilaveten, farklı tümcelerle açıklama (paraphrase) yapabilmeyi, yani dil içinde aynı anlam ileten farklı yapıları gösterir (Tercanlıoğlu, 2000). Türkçe’de aşağıdaki tüm tümceler aynı anlam altında toplanır.

- Gelmen gerekli
- Gelmen gerek
- Gerekli olan gelmen

Tümce yapı kurallarının yanı sıra, söz varlığımızdaki tüm sözcükleri ve biçimbirimleri temsil eden “sözlükçe” (Lexicon) bir tür “zihinsel sözlük” olarak düşünülebilir. Diğer öbek yapı kuralları ile birlikte tam, iyi kurgulanmış ve dilbilgisel olarak doğru tümceler kurmak için kaynak oluşturur.

Sözdiziminin temel kavramlarından ve araçlarından olan dizim ağaçları tümce ögelerini ya da tümcenin kurucu yapısını (constituent structure) göstermek amacıyla sıklıkla kullanılırlar. Özetle, bu araçlar,

- Sözcüklerin doğrusal sıralamasını
- Kurucu yapı içinde sözcüklerin öbekleşmesini
- Her yapısal ögenin sözdizimsel ulamını/kategorisi göstermektedir.

Tüm tümceler dizim ağacı ile gösterilebilir. Tüm dillerin sözcüklerin doğrusal sıralamasını sıralı düzenini (hierarchy) ve sözcüklerin yapısal ögelere gruplanmasını gösteren kuralları vardır (Fromkin ve ark., 2003 s. 128-129).

Kurucu tümcenin sıralı düzeni içinde tek bir birim gibi işlev yapan bir ya da birden çok sözcük bileşenidir. Kurucu Yapı (Constituent Structure) ise tümce ögelerinin sıralanma şeklidir. Kurucu yapı aynı zamanda dilbilgisel doğruluğu etkilemeden hangi tümce ögelerinin birbiri ile yer değiştirebileceğini dolayısıyla hangi ögelerin aynı sözdizimi kategorisine dahil olduğunu da gösterir. Örneğin Türkçe’de “Çocuk okula gitti” tümcesinde “çocuk” ögesi yerine “adam” sözcüğü gelebilir. Bu değişim iki sözcüğün aynı sözdizimi ulamına (kategorisine) yani (Ad Öbeği’ne) ait olduğunu gösterir.

Sözdizimsel Ulamlar (Syntactic Category), dil ögelerinin belirli dilbilgisi, anlam ya da işlev ölçütüne göre oluşturduğu kümelerdir. Ad, sıfat, eylem, vb. sözcüksel; kip, zaman vb. İşlevsel; çekim, özne nesne vb işlevsel ulamlardır (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2011).

Sözdizim kuralları bir dizi alt-ulamlama ya da alt-bölümleme (Subcategorization Rules) olarak adlandırılan sözdizimsel sınırlamalara sahiptir. Örneğin Anlambilim Kuramı sözdizimi yapısına sözcüklerin kullanımına dair kimi sınırlamalar koyar.

“*Kayalar çok konuştu” veya “*Masalar koşuyor” tümceleri sözdizimsel olarak düzgün, ancak anlamsal olarak yorumlanamaz şekildedir.

Yine sözcüklerin bulunduğu sözdizimsel çevrenin de eşdizimsel gereklilikleri ve kimi kuralları vardır.

Türkçe’de “*Bizler denize hoşlanıyoruz. ” tümcesinde “hoşlanmak” eylemi öncesindeki yapılar “deniz “ adı için farklı bir durum eki (-DEN) gerektirmektedir.

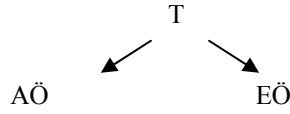
ÖBEKLER VE ÖGELERİ (PHRASES AND CONSTITUENTS)

Sözcükler öbekler halinde hareket ederler ve öbek yapı kuralları (Phrase Structure Rules) başlığı altında toplanan bir takım kurallara tabidirler. Bir öbek (phrase) dilbilgisel olarak birbirine bağlanmış tümce içinde birlikte hareket edebilen sözcük topluluğudur. Öbek aynı zamanda tümce içinde özne, yüklem, nesne gibi bir

işlev üstlenen ve en az bir ya da daha fazla sözcük içeren ögedir. Her öbekte bir sözcük öbek kurucudur. Anlam ve yapı olarak öbekteki en önemli ya da merkezi rolü olan sözcüktür. Buna öbekte baş (head) denir. Öbekte başın yeri öbeğin başında ya da sonundadır. Türkçe eylem sonlu ve baş sonlu bir dildir. Yani, Türkçe’de baş öbek sonunda yer alır. Öbekler tek sözcükten oluştukları gibi birkaç sözcüklerden de oluşarak tümleş ya da eklenti alabilirler. Tümleş bir öbekteki zorunlu ögeler, eklenti ise seçimlik ögelerdir, ancak başın özelliklerini yansıtırlar (Özsoy, Balcı, Turan, 2011 s. 152).

Öbek yapıları Ad Öbeği (Noun Phrase), Eylem Öbeği (Verb Phrase), İlgeç Öbeği (Prepositional Phrase) örnek olarak verilebilir. Öbek yapı kuralları ile ögelerin mümkün olan tüm dizilimleri açıklanabilir. En basitinden başlamak gerekirse, bir tümce (T) temelde Ad Öbeği (AÖ, Noun Phrase), Eylem Öbeği (EÖ, Verb Phrase) olmak üzere iki öbekten oluşur. Eylem Öbeği her zaman bir eylem; Ad Öbeği daima bir ad içerir. Eylemin üye yapısı dilbilgisinin sözlükçe denilen bileşeninde eylemler için kodlanmış bir bilgidir (Uzun, 2006 s. 72).

T → AÖ EÖ

EVRENSEL DİLBİLGİSİ: ÜRETİMSEL-DÖNÜŞÜMSSEL DİLBİLGİSİ (TRANSFORMATIONAL GENERATIVE GRAMMAR)

Noam Chomsky (1960) tarafından ortaya atılan dilbilgisi kuramıdır. Dilin bütününe oluşturan sayısız tümce dizilerinin, doğuştan getirilen ve her dil için geçerli ve evrensel olan bir dizi sınırlı sayıda biçimsel kuraldan oluştuğunu varsayar (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2011). En basit şekliyle dilin düzeneksel (sistematik) bir yapısının olduğunu, kurallardan oluştuğunu ve kuralların varlığının evrensel olduğunu savunur. İnsan beyni bu sınırlı sayıdaki kurallarla sonsuz sayıda dilsel yapı üretebilir. Bu kuralların insan beyni içerisinde doğuştan bir dil organı (language faculty) şeklinde var olduğu ve onun sayesinde anadili edinimi gerçekleştiği öne sürülür. Dil edinme veya öğrenme bilişsel bir süreçtir ve çevresel etkilerden bağımsızdır. Bütün insan dillerinde ortak birtakım kuralların varlığını savunur. Chomsky bu evrensel dilbilgisini tanımlarken derin yapı ve yüzeysel yapı ayrımına gider. Her dilin derin yapısının aynı olduğunu varsayar. Üretici Dilbilgisinde derin yapıları yüzey yapıya döşeyen sözdizimsel işlem ait kurallara Dönüşüm Kuralları (Transformational Rules) denir. Bu işlemlerin yer aldığı

dilbilgisi bileşeni de dönüşümsel bileşendir. Dönüşümler sözlüksel ve sözlüksel olmayan öğeleri derin yapı konumlarına göre tümce başına taşıyabilir birbirleri ile yer değiştirebilir veya bazı öğeler silinebilir.

Genel olarak, dönüşümler öbek yapısı kuralları ile kurulmuş tümceleri aynı anlamlı, fakat farklı yapıda tümcelere çevirir. Üretici ya da Dönüşümsel dilbilgisi aynı önermeyi/anlamı hangi farklı yapılarla ifade edilebileceğimizi gösterir. Dönüşümler öğelerin eklenmesi, çıkarılması ya da sözcük diziminin tekrar düzenlenmesi ile oluşur. Örnek olarak, İngilizce’de Wh- hareketi (Wh movement) olarak anılan sözdizimsel dönüşüm Wh- sözcüğünü sola doğru kaydırır. Varsayılan derin yapı “The boy is looking for “what”, ” What is the boy looking for” haline dönüşür. Türkçe’de de “Ne istiyorsun?” Sorusunda Ne” soru sözcüğü aynı süreçten geçmektedir.

Yüzey Yapı/Derin Yapı (Surface Structure/Deep Structure), Üretici Dilbilgisinin ilk dönemlerinde dönüşüm kurallarının uygulanmasından sonra elde edilen ve yalnızca sesbilimsel kurallara girdi olan yapıdır. Daha sonra anlam bilimsel kurallara da temel oluşturduğu savunulmuştur. Derin yapı ise Üretici Dilbilgisinde öbek yapı kuralları ve ulamsal kuralların ürettiği ve dönüşümsel bileşene temel olacak soyut yapıdır.

Yönetim Ve Bağlama Kuramı (Government And Binding Theory), Üretici Dilbilgisi altında dili ilkeler ve değiştirenlerden kurulu bir üst dizge olarak görür. İlke evrenseldir ve değiştiren ilkenin dillere göre değerini belirler. Buna göre dilbilgisi her biri ayrı bir kural dizgesi olan bir dizi modül ve bu modüllerin etkileşimde bulunduğu bileşenlerden oluşur.

Üretici Dilbilgisinde **Bağlama Kuramı (Binding Theory)** ad öbeklerinin gönderim özelliklerini düzenleyen modülü betimler. İki ad öbeği arasında eşgönderim bağlantısını belirleyen bağlama ilişkisinin yapısal özelliklerini saptar. Üretici dilbilgisinde bir ad öbeğinin bir başka ad öbeğinin göstergesinin yorumlanışını belirleme durumuna bağlama denir. “Konuşmacı kendini tanıttı.” tümcesinde “kendini” dönüşlü adılının göstergesi, özne durumundaki “konuşmacı” tarafından belirlenir ya da bağlanır. Bağlayıcı konumundaki adöbeği “öncül”, bağlanan adöbeği de “bağlı”dır. (bkz. İmer, Kocaman ve Özsoy, 2011).

Yönetim (Government) alt kuramı ise öbekler içinde bir başın (head) yansımaları içinde olan diğer öğelerle ilişkisini açıklar. Baş olan yöneten, diğerleri yönetilendir. “ a, b ye buyuruyorsa ve a yı engelleyecek ya da dışarıda bırakacak engelleyecek herhangi bir g-gönderimi yoksa a b yi yönetir”. (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2011). Türkçe’de nesnelere -(y)I durum eki alması eylem öbeğindeki baş durumundaki eylemin yönetimi ile ilgilidir. Bu ek “Kitabı okudum”, “Dünyayı gezdim” “Ekmeği yedim” ve “Suyu içtim” örneklerinde olduğu gibi farklı görüntüler sergiler.

Sözdizimi konusunda temel kavram ve tanımları kısaca açıkladıktan sonra sözdiziminin dil öğretimine katkıları konusunda aşağıdakiler söylenebilir:

SÖZDİZİMİ VE DİL ÖĞRETİMİ

Dilin yapısının ve kurallarının açıklanarak öğretilmesi çok eskilerden kalan geleneksel dil öğretimi şeklindedir. Bugün dilbilim alanındaki dilin iletişimsel kullanımı lehine gerçekleşen gelişmelerin sonucu olarak, dil öğretimi yaklaşımları dilin yapısının öğretilmesinden ziyade dilin kullanıldığı ortamların ve bağlamların öğretilmesine doğru yönelmiştir. Günümüzde kabul gören yaklaşım, her ne olursa olsun, dil öğretiminin sözdiziminin bulgularından farklı şekillerde faydalandığı bir gerçektir. Zira, dilin öğretilmesi gereken yapıların belirlenmesi/betimlenmesi ve öğretim yöntemlerine dair kimi çıkarımlar bu sayede yapılır. Ancak, bir dili öğretirken dilin yapı ve kurallarının açıkça öğretilip öğretilmeyeceği veya ne kadar sözdizimsel bilgi verileceği konusunda yıllardır devam eden bir fikir ayrılığı vardır.

Dilbilgisinin önemli bir bölümü olan sözdiziminin dil öğretimindeki yeri üzerine iki farklı görüşten söz edebiliriz. Bir bakış açısı dilbilgisi dil öğretme ve öğrenme sürecinde merkezi bir rol oynar. Yazılı metinlerdeki ve resmi dil kullanımında gözlenen sabit kuralların ve sözcük kümelerinin öğretimini “ayrıcalıklı kullanım” olarak algılayan, sözlü dilde kullanılan dildeki dilbilgisini bozuk ya da kötü kullanım olarak etiketler. Çoğu dil öğretmeni bu sebepten yazılı dilin kurallarını açıklayarak dil öğretimini gerçekleştirir ve bunu pekiştirmek için alıştırmalar yapar. Bu öğrencilerin doğru ve dilbilgisi kurallarına uygun tümceler kurmalarına, ancak dili bağlam içinde kullanırken tutarlı hatalar yapmaları ile sonuçlanır.

Diğer bakış açısı ise son zamanlardaki yaklaşımları izleyerek dil öğrenmeyi dil edinme olarak görüp dilbilgisini hiç öğretmemeyi hedefler ve öğrenen kişinin bunu edinmesini beklerler. Son dil öğretim yöntem ve yaklaşımlarından etkilenen bu grup kuralların ve sözcük bilgisinin öğretimini öteleyip dilin iletişim boyutunu ön plana çıkararak açıkça dilbilgisi öğretimini reddederler.

İletişimsel Yaklaşım her ne kadar bu iki zıt görüşü dengelese de, ne kadar dilbilgisi ya da dil kurallarının öğretilmesi konusu hala ciddi bir tartışma konusudur. İletişimsel dilbilgisi açıkça dilbilgisi öğretimini reddederek bunu dil edinimine katkı olarak görür ve bu bilgiyi iletişimsel etkinlik ve ödevlerle geniş iletişim ortamlarında kullanılmayı hedefler.

Sonuç olarak, sözdizimi bilgisi bir dil öğretmenine iki şekilde katkıda bulunur: İlk olarak hedef dilin kural ve yapılarını daha iyi bir şekilde tanıyıp çözümler. İkinci olarak, hedef dilin yapısını daha iyi çözümlenerek kendi dilindeki eşleşmeleri yakalayabilir ve bu da dil öğretiminin kolaylaştırır. Bir karşılaştırmalı çözümleme hem ana dilde hem de hedef dilde hem anlama hem de kullanım açısından öğrenciye yardımcı olur. Ayrıca, dil öğretmenlerinin dilin kuralları ve dil öğretimi konusundaki yeniliklerin farkında olmaları ve dil sınıfları için yararlı olacağını düşündükleri yeni fikirleri kullanmaları da önerilebilir. Cook (1991,1993) iletişimsel yaklaşımın artık etkisini kaybettiğini ve dilbilgisinin dil öğretiminde ne

kadar yer alacağı konusunun yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini ifade eder (Cook, 1991, 1993).

GENEL SONUÇ

Bu yazıda uygulamalı dilbilim ya da eğitimsel dilbilim çerçevesi içinde dilbilimin dil öğretimine olası katkıları sesbilgisi/ sesbilim, biçimbilgisi ve sözdizimi alt alanlarına sınırlı kalınarak anlatılmıştır. Dilin temel yapısını tanımlamaya yönelik bu üç çalışma alanı dil öğretiminde kullanıldığında yapısalcı yaklaşıma dayalı dil öğretimi ön plana çıkmaktadır. Ancak, bir yabancı dili öğretirken yapı kuralları ve yapıların işleyişi ile ilgili somut bilginin ne kadar verilir verilmeyeceği halen tartışılmaktadır. Dolayısıyla, bu aşamada hangi bilginin ne kadar ve nasıl kullanılacağı dil öğretiminin yaratıcılığı, sezgileri, öğretim ortamı, öğrenenlerin beklentileri ve ihtiyaçları ile doğrudan ilişkilidir. Dil öğretiminin öğretim süreci içerisinde bunları göz önüne alarak doğru çıkarımlar yapması ve doğru ilişkiler kurması ve doğru kararlar vermesi beklenmektedir.

KAYNAKLAR

- AKSAN, D. (1998). *Her Yönüyle Dil. Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: TDK Yayınları.
- ASHBY, P. Phonetics in pronunciation teaching for modern foreign languages 28,5, 2012 tarihinde <http://www.llas.ac.uk/resources/gpg/408> den ulaşıldı.
- CARRELL, P. (1988). "Interactive Text Processing: Implications for ESL and Second Language Classrooms." In P. Carrell, J. Devine, & D. Eskey (Eds.), *Interactive Approaches to Second Language Reading* (pp. 239-259). Cambridge, UK: Cambridge UP.
- CARRELL, P., & EISTERHOLD, J. (1988). „Schema Theory and ESL Writing.” In P. Carrell, J. Devine, & D. Eskey (Eds.), *Interactive Approaches to Second Language Reading* (pp. 73-92). Cambridge, UK: Cambridge UP.
- CARLISLE, J. F. (2000). „Awareness of the structure and the meaning of morphologically complex words: Impact on Reading“. *Reading and Writing: An Interdisciplinary Journal*, 12: 169-190
- COOK, G. (2003). *Applied Linguistics*. Oxford University Press. Oxford.
- COOK, V.J. (1991), *Second Language Learning and Language Teaching*, Edward Arnold, Sevenoaks.
- COOK, V.J. (1993). *Linguistics and Second Language Acquisition*, Macmillan, Basingstoke.
- COŞKUN, V. (1999). “Türkiye Türkçesinde Ünlüler Ve Ünsüzler”. 27.12.2012 de <http://turkoloji.cu.edu.tr/> sitesinde ulaşıldı.
- DAVIES, A. (2007) *An Introduction to Applied Linguistics: From Practice to Theory*. Edinburgh University Press.
- DEMİRCAN, Ö. (1996). *Türkçenin Sesdizimi*. İstanbul: Der Yayınevi.
- DEMİREL, Ö. (2003). *ELT Methodology*. Ankara: Pegem A.
- ESKEY, D.E. (1988). “Holding in the Bottom: An Interactive Approach to the Language Problems of Second Language Readers.”, P. Carrell, J. Devine, & D. Eskey (Eds.), *Interactive Approaches to Second Language Reading* (pp. 93-100). Cambridge, UK: Cambridge UP.

- ERGENÇ, İ. 1998. *Spoken Language and Dictionary of Turkish Articulation*, İstanbul: Multilingual.
- FROMKİN, R., R.RODMAN, N. HYAMS, (2003). *An Introduction to Language*. 7. Baskı. Thompson & Heinle.
- GIMSON, A. C., and A. CRUTTENDEN. (2001). *Gimson's Pronunciation of English*. Hodder Arnold.
- GIMSON, A.C. (1975). *A Practical Course of English Pronunciation. A perceptual Approach*. London.
- GRABE, W. (2011). "Teaching and Testing Reading", *The Handbook of Language Teaching*, (eds. Michael H. Long ve Catherine J. Doughty). John Wiley & Sons: 440-462.
- HATIPOĞLU, Ç. (2006). "Sesbilgisi ve Sesbilim". *Dilbilim Temel Kavramlar Sorunlar Tartışmaları*, (Ahmet Kocaman, ed.). Ankara: Dil Derneği.
- İMER, K, A. KOCAMAN, A.S. ÖZSOY. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- JEON, E.H. (2011). "Contribution of Morphological Awareness to Second-Language Reading Comprehension", *The Modern Language Journal*, Volume 95, Issue 2: 217-235.
- KAPLAN, R ve H.G. WIDDOWSON, (1992). "Applied Linguistics: an overview". Bright, W (Ed.), *International Encyclopedia of Linguistics*, Volume I, New York: Oxford: 76-80.
- KELLY, G.(2000). *How to Teach Pronunciation*. London: Longman.
- KIEFFER, M. J.ve N.K. LESAUX (2008). "The role of derivational morphology in the reading comprehension of Spanish-speaking English language learners", *Reading and Writing*, Volume 21, Number 8: 783-804.
- Kieffer, M. J.ve N.K. Lesaux (2012). Knowledge Of Words, Knowledge About Words: Dimensions Of Vocabulary in First And Second Language Learners In Sixth Grade *Reading and Writing* Volume 25, Number 2, 347-373, DOI: 10.1007/s11145-010-9272-9
- KORNFİLT, J. (1997). *Turkish*. Routledge. New York.
- TERCANLIOĞLU, L. (2000). *Linguistics for ELT Students* . Multilingual. İstanbul
- LADEFOGED, Peter; MADDİESON, Ian (1996). *The Sounds of the World's Languages*. Oxford: Blackwell.
- O'GRADY, W., J. ARCHIBALD, M. ARONOFF, J. Rees-MİLLER, (2005). *Contemporary Linguistics*. New York: Bedford/SaintMartins
- POWER, T. "How much Phonetics And Phonology Do Teachers And Learners Of English Language Need To Know And Use?". *English Language Learning And Teaching* <http://www.btinternet.com/~ted.power/esl0104.html> 26.6. 2012 de ulaşıldı.
- RICHARDS, J, J. PLATT ve H. WEBER (1989). *Longman Dictionary of Applied Linguistics*. Longman
- ÖZSOY, S., A. BALCI, Ü.D.TURAN (2011). *Genel Dilbilim- I*, Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 2378 Açık Öğretim Fakültesi Yayını 1375.
- SPOLSKY, B. (1978). *Educational Linguistics: An Introduction*. Rowley, MA: Newbury House.
- SPOLSKY, B. (1999). *Concise Encyclopedia of Educational Linguistics*. Pergamon.
- SPOLSKY, B.(2008). "Introduction: What is educational linguistics?", In B. Sposly and F.M. Hult(Eds), *The Handbook of Educational Linguistics* (pp.1-9). New York: Blackwell Publishing.

Nuray ALAGÖZLÜ

- STERN, H.H. (1983). *Fundamental Concepts of Language Teaching*. Oxford University Press.
- TABATABAEİ , O., M. YAKHABİ, (2011). The relationship between Morphological Awareness and Vocabulary Size Of EFL Learners English Language Teaching. Vol 4 No 4. www.ccsenet.org/elt
- Teaching Grammar** <http://www.nclrc.org/essentials/index.htm> den 22.7.2012 de ulaşıldı.
- TRAGER, George L. (1949). *The field of linguistics*. Studies in Linguistics Occasional papers (No. 1).
- UZUN, N.E. (2006). *Biçimbilim: Temel Kavramlar*, Ankara: Papatya.
- WILKINS, D.A. (1972). *Linguistics in Language Teaching*. London: Edward Arnold.
- YULE, G. (1996). *The Study Of Language*. Second Edition. Cambridge:Cambridge University Press